

Družstva živnostenská vykazují velmi urychlený vývoj následkem zvýšeného zakládání odbytových družstev dělnických a zejm. i družstev stavebních, především českých v Čechách i na Moravě.

Zhoršené poměry na trhu peněžním a vůbec pokles hospodářské konjunktury přiměl stát zmocniti zákonem ze dne 17. února 1922 č. 84 sb. z. a n. vládu, aby převzala státní záruku do výše 50 mil. K za zápůjčky, které peněžní ústavy poskytnou svazům družstev živnostenských a za úvěry poskytnuté peněžnímu ústředí pro živnostenský úvěr, které se má zříditi (záruka do téže výše, ne úvěr v hotovosti, poskytnuta družstvům zemědělským a dělnickým).

V. Veřejná správa podněcuje a podporuje i jinak sdružovací ruch v živnostnictvu. Poskytuje návod k zařízení a správě svépomocných družstev živnostenských i nesplatné subvence k úhradě prvých výloh zakladatelských a zařizovacích, obstarává zdarma právní agendu jejich zřizování, provádí revizi jejich hospodaření, přenechává jim ze zvláštních fondů a dotací pracovní pomůcky a celá strojní zařízení na bezúročné splátky, zpravidla desetileté, poskytuje jim mírně zúročitelné a znenáhla umořitelné zápůjčky peněžní a vyhrazuje družstvům maloživnostenským druhdy i určitou (a v posledních letech rostoucí) kvotu dodávek vojenských.

Veřejná pomoc ovšem nemá trvale nahraditi vlastní přičinění a svépomoc členů družstevních, aniž se smí zvrhnouti v akty humanitní nebo nouzové; družstevní organizaci lze doporučovati a podporovati jen tam, kde je zabezpečena možnost odbytu pro zvýšenou výrobu, dostačitelmost provozovacího kapitálu a obchodnický správné a zdatné řízení družstevního podniku.

§ 30. Kartely, trusty a zájmová společenství.

I. Potřeba předejíti nebezpečím s neobmezenou soutěží pro veškeré podniky spojeným, vedla k tomu, že samostatní podnikatelé téhož společenství zájmového (pravidelně velkovýrobci určitého odvětví průmyslového) sdružují se dobrovolnou soukromoprávní dohodou za účelem společné úpravy výroby a odbytu nebo i poměrů dělnických v kartely, aby tak odstranili nebo zmírnili škodlivé jim účinky volné soutěže a zjednali sobě faktický monopol. Jednotliví podnikatelé zachovávají při tom svoji hospodář-

skou samostatnost, jsouce toliko smluvně vázání. Míra této smluvní vázanosti může býti rozličná; kartelové smlouvy mohou obsahovati zejm.:

a) úpravu prodejních podmínek (kartely kondiční), j. úvěrních lhůt, rabatu a j. výhod pro odběratele (na př. v textilnictví),

b) stanovení minimálních cen pro odbyt výrobků (kartely cenové), které se poměrně nejsnáze zřizují, prolože jejich účinek — zlepšování cen — je bezprostřední a zjevný; stejnost cen však nezaručuje i stejnosti ostatních soutěžných podmínek a vyšší ceny nezamezují nadvýrobu, naopak k ní podněcují,

c) stanovení minimálních cen pro nákup surovin a j. potřeb výrobních, na př. řepy (kartely nákupní),

d) obmezení (regulace) výroby v jednotlivých závodech, aby se přizpůsobila tržní poptávce a tím aby se udržely průměrné ceny (produkční kartely); podnikatelé se tu zavazují, že po určitou dobu zastaví práci určitého procenta strojů nebo dělníků, nebo že zkrátí pracovní dobu na určité hodiny nebo určité dny v týdnu, že zakoupí nebo najmou některé podniky svého odvětví a potom že výrobu v nich zastaví nebo že poskytnou premie těm, kdož vyrobí méně nežli normální kvantum jim přidělené. Někdy se celé kvantum výroby zkontingentuje a rozdělí dle určitého klíče na zkartelované podniky dle jejich výkonnosti (kartely kontingentní),

e) ohraničení a rozdělení odbytišť (nebo nákupních obvodů, na př. řepní rayony) mezi jednotlivé podnikatele, jimž se uvnitř přiděleného obvodu zajišťuje monopol, avšak též usnadňuje přehled o nabídce a poptávce a uspořuje zbytečných nákladů dopravních (kartely rayonovací). Při tom se někdy určité obvody zůstávají obmezené nebo i volné soutěži veškerých účastníků kartelu. Odrudou těchto kartelů jsou smlouvy, jimiž si účastníci zajišťují dosavadní zákaznictvo proti vzájemné soutěži i pro budoucnost (na př. ochranné úmluvy pivovarů);

f) společné přijímání objednávek v ústřední kanceláři prodejní a přidělování jich jednotlivým podnikům dle jejich blízkosti, výkonnosti, speciálního zařízení a pod. zásad (kartely prodejní); má-li této ústředně příslušet ani ne tak kupecká organizace odbytu, jako spíše inkasso obnosů, rozdělení výtěžků a j. finanční operace, přibírají se k tomu většinou banky, které pak zřizují k tomu zvláštní oddělení (na př. cukerní, lihovarské, cihlář-

ské a pod.). Prodejní kartely nejsilněji zasahují v samostatnost podnikatelů, zbavujíce je přímého odbytu a styku se spotřebitelstvem;

g) odvádění zisku do společné pokladny a rozdělování zisku nebo nastalých ztrát dle určitého klíče na účastníky;

h) jednotná úprava poměrů dělnických.

Kartely, u nichž samostatnost jednotlivých podniků, zejm. zřízením společné prodejní kanceláře, sespolečenštěním zisků a pod., nejsilněji byla zúžena, zovou se někdy syndikáty.

Zachování úmluvy pojišťují si účastníci navzájem ovšem jen soukromoprávními prostředky, zejm. konvenčními pokutami a vzájemným dozorem (kanceláře evidenční nebo kontrolní, místní prohlídky závodů a knih obchodních a pod.).

II. Příklady smluvních monopolů kapitalistických sledujeme již i v starších dobách, k monopolům cechovním a zeměpanským ani nehledíc. První kartelové útvary vyskytují se již v letech 1830 a 1840 ve Francii a nové hnutí datuje se z let 1860. První mohutné období jejich vývoje však počíná mezinárodní depressí let 1873 a násl. a sahá až do let devadesátých. Jsou tedy především přechodným plodem tísně ke zvýšení přespříliš pokleslých cen, bez pevnější organizace. Teprv v druhém období stávají se jedním z podkladů moderního života hospodářského, jejich počet vzrůstá skoro všude souměrně se vzrůstem velkozávodů, zachvacují obor za oborem, zvl. v produkci surovin (koks, uhlí, železo), spojují se úmluvami s kartely příbuzných odvětví (na př. kartely železářské jednak s kamenouhelnými, jednak se strojírenskými), až na konec odňaly pravidelně snad větší díl průmyslové velkovýroby svobodné soutěži. Především v Německu (již r. 1902 na 400) a v Americké Unii, značně však i ve Francii, Belgii, Rusku, býv. Rak.-Uhersku a j. Již před světovou válkou pak byly u některých druhů zboží (železa a oceli, lahví a skleněných desek, aluminia, cinku, emailového zboží, filmů, chininu a j.) kartely mezinárodní, obsahující buď několik států nebo všecken kulturní svět a dělící se podle zemí o odbyt.

Utvoření kartelu je tím snazší, čím podniky jsou větší, co do technického zařízení a způsobu odbytu stejnorodější, co do stanovitého svého bližší a čím menší je počet podnikatelů dotyčných. Proto jest hlavní doménou kartelů velkopřůmysl, a zejm. výroba předmětů, spotřební daní podléhajících, protože zde stát evidencí a kontrolou podniků přípravu kartelu usnadňuje. Bezprostředným

podnětem k uzavření kartelu bývá pravidelně krise, porušení rovnováhy mezi výrobou a spotřebou v dotčeném odvětví. Kartel je tím úplnější, čím více podniků zahrnuje a čím větší kvotu výroby ovládá a čím méně ponechává účastníkům volnosti k uplatňování svých pojedinejších zájmů.

III. Kartely nejsou výstřelkem, nýbrž o sobě oprávněným jevem moderního vývoje hospodářského a jejich národohospodářské účinky jsou nejen nepříznivé, nýbrž i příznivé.

a) Příznivé účinky jsou zejm.:

snížení výrobních nákladů soustředěním a specialisací i větší stálostí výroby, úsporou transportních nákladů, vyloučením sprostředkovatelského obchodu a úsporou výdajů odbytových;

přízpusobením výroby poptávce a tím zamezení nadvýroby a zmírnění krisí i nezaměstnanosti dělnictva, naopak zabezpečená stálost produkce i cen umožňuje pravidelnost zaměstnání dělnictva a příznivou úpravu poměrů mzdových a pracovních;

b) nepříznivé účinky jsou zejm.:

možnost monopolického vykořisťování odběratelů vysokými cenami, zvl. jde-li o předměty nutné potřeby, a naopak určování nižších cen pro cizinu nežli pro tuzemsko (t. zv. dumping system),

potlačování podniků mimo kartel stojících (outsiders) a znesnadňování vzniku nových závodů,

odpadnutí podnětu k technickým a hospodářským zlepšením,

zjednávání nezasloužené renty zkartelovaným podnikům,

zvýšená závislost dělnictva.

Ovšem překročení přiměřené cenové úrovně nebo technická opozdilost zkartelovaných podniků dochází korektivů zahraniční soutěží, vznikáním nových podniků mimo kartel, donucováním konsumentů k odebírání surogátů, klesáním spotřeby a tím zdražováním produkce i konečně organizovanou obranou sdružení odběratelských resp. dodavatelských (na př. řepařské organizace, pro t i k a r t e l y), sociálně nepříznivé jejich účinky pak se zmírňují odborovým sdružováním dělnictva.

Co do technického pokroku mohou konečně kartely přičleněním určitých stejných objednávek určitým podnikům působiti k jejich specialisování se a k zavádění nejdokonalejších zařízení technických.

Důrazné kritiky dochází zvl. v ý v o z n í p o l i t i k a k a r t e l ů. Aby ulehčily domácímu trhu a umísly snáze přebytek výroby za hranicemi, prodávají kartely své produkty často do ciziny levněji, kdežto v domácím odbytí udržují pod ochranou dovozného cla a s plným jeho využitím vysoké ceny, a jdou pro rozšíření zahraničního odbytí s cenami druhdy až pod vlastní dosavadní náklady výrobní, aby si zvětšením výroby snížily všeobecné výdaje výrobní. Jestliže při tomto t. zv. d u m p i n g s y s t é m u neběží o konečný produkt spotřební (na př. cukr), nýbrž o suroviny či polotovary pro další produkci, musejí pak domácí zpracovatelé zkartelovaných surovin, kteří své produkty prodávají do ciziny, své suroviny a polotovary platit draže, než je kartel dodává jejich konkurentům zahraničním, a kartely musejí opět těmto zpracovatelům poskytovat e x p o r t n í n á h r a d y (b o n i f i k a c e) buď určitými obnosy dočasně dle určitých zásad stanovenými nebo poskytnutím slevy na onu část odebrané suroviny (polotovaru), která byla zpracována ve zboží exportované. Někdy poskytují kartely přímo e x p o r t n í p r e m i e těm svým členům, kteří určitou část produkce prodají do ciziny.

V novější době brání se státy proti tomuto dumping systému (ztrátovému vývozu) zaváděním zvláštní přírážky celní (d u m p i n g d u t y), j. již od r. 1907 Kanada, nyní po válce i Anglie a j.

IV. Státní politika kartelová může být buď naprosto liberální, buď potlačující nebo hledí zakročování státní odstraniti alespoň stinné účinky kartelových monopolů. Starší zákonodárství vystupovalo proti nim buď trestním stíháním (neúčinné) nebo civilněprávně neplatností či nežalovatelností úmluv kartelových (v Rakousku koaliční zákon ze 7. dubna 1870 ř. z. č. 43). V Itálii, Francii, Belgii a Rumunsku spadají kartely pod všeobecné předpisy práva civilního a trestního, soudnictví bývá v Belgii kartelům příznivo, ve Velké Británii nepřipouští se kartely, má-li jimi soutěž být úplně vyloučena, Rusko zakazuje kartely na potraviny a j. zboží denní potřeby, utvořilo však r. 1895 samo n u c e n ý k a r t e l c ů k e r n í a podobně Itálie pro sicilský průmysl smý a Rumunsko r. 1906 pro petrolejový, v Rakousku podány zákonné osnovy r. 1897 a 1898 pro kartely na předměty daně spotřební.

Je také dost pochybné, jsou-li proti kartelům účinná a vhodná opatření hospodářskopolitická snižením ochranného

ela a přiměřenou tarifní politikou, aby se usnadnil přístup soutěži mezinárodní (pokud ovšem také kartely neorganizují se mezinárodně), podporou svépomoci konsumentů, postátněním zkartelované výroby nebo zákonnou úpravou a státní kontrolou kartelů (zejm. zřízení zvláštního kartelového úřadu), nucený zápis kartelových smluv do rejstříku kartelového, zákaz kartelů tajných neb obecně škodlivých a pod. K přesné zákonné úpravě kartelů však dosud nedošlo a kartely nalézají účinné obhájce v theorii (i t. zv. katedrové socialisty) a nepřítli vlivné odpůrce v praxi.

V. Vedle kartelů jsou dalšími druhy podnikatelských sdružení

1. *ringy* (*corners*, zvané někdy rovněž i *syndikáty*), t. j. ryze spekulativní přechodná sdružení podnikatelů, hlavně obchodníků, za tím účelem, aby skoupivše a dočasně zadrževše veškeré pohotovité zásoby zboží (mčdi, bavlny, obilí) mohli spotřebitelstvu vnutit ceny monopolické; ringům jde tedy o umělé přechodné vyvolávání silných cenových diferencí, kdežto kartelům o stálost výroby a cen.

2. *Trustem* zoveme, když veškeré podniky určitého odvětví se podrobí jednolitému vedení a správě malého počtu (komitétu) důvěrníků (*trustees*), jimž akcionáři své akcie k vykonávání hlasovacího práva odevzdají a obdrží za to *certifikáty*, t. j. volně zeizitelné podílové listy na čistý výtěžek sloučených podniků. Každý člen má pak jen spoluvlastnictví na celkovém velkopodniku.

Prvním *trustem* byl Rockefellerův *petrolejový trust* z r. 1882, vzniklý na podkladě středověké již anglické instituce důvěrníků pro správu majetku sirotčího, církevního a pod.

Nověji však se jako *trusty* označují vůbec případy, když několik podniků *fusi* splyne vlastnickým právem v jediný velkopodnik, v němž pak dosavadní samostatné podniky úplně zanikají. Stinné stránky soukromých monopolů *trustovních*, zvláště v Americké Unii se vyvinuvších, způsobily, že Unie zákonem Shermanovým z 2. července 1890 *trusty* zakázala a všechny účastníky ohrozila trestem, r. 1903 pak protitrustovní zákonodárství zostřeno, bez valného úspěchu.

3. O kartelech sdružujících místně rozptýlené podniky téhož odvětví po určitých stránkách v jednotnou organizaci, mluví se druhdy jako o »*horizontálním*« organizování se průmyslu, kdežto *vertikální organizace* záleží v tom, že podniky, jež vyráběly původně hotové tovary, přičleňují si též výrobu polotovarů

a surovin, nebo naopak (na př. podnik vyrábějící válečný materiál přičlení si vlastní hutě, doly na železo nebo uhlí a pod.). Touto »k o m b i n a c í« závodů věčně se doplňujících bývá pak výroba od suroviny přes polotovary až k nejrozmanitějším konečným produktům spojena v jedné ruce.

VI. Sdružování se velkopodniků děje se i tak, že podnik jeden zakoupí část akcií podniku druhého, aby nabyl buď jen přehledu o jeho hospodaření nebo přímo již rozhodujícího vlivu na jeho správu, při čemž zároveň někteří vůdčí jeho činitelé (členové ředitelstva, správní rady nebo dozorců rady) vstoupí do správy nebo dozorců rady podniku druhého »kontrolovaného« (výraz »k o n t r o l a« pro tuto účast v majetku a správě podniku druhého vznikl v Americe). Někdy financuje společnost jedna úplně podnik druhý (má v svém majetku veškeren jeho kapitál) buď nechť se plně stotožňovatí s novým dosud nejistým podnikem (na př. při využitkování nových vynálezů, dolů, podniků v zahraničí a pod.), buď zamýšlejí akcie nového podniku teprv časem postupně a za vyšší kursy umístiti v obecnstvu (zvl. německé banky zakládají takovéto »Tochtergesellschaften«). Na př. velké podniky elektrotechnické zařizují samy na vlastní vrub (ne na objednávku) lokální elektrárny,*) podniky pro stavbu železnic vrhly se samy na stavbu malodrah v tuzemsku či za hranicemi a zvl. často zřizují tuzemské podniky odbočné závody jakožto samostatné za hranicemi z důvodů celních (aby ušetřily vysoké dovozní clo, na př. v Americe) nebo patentních (vyžaduje-li zákonodárství, aby patent provozován byl v zemi, nemá-li pozbytí platnosti).

VII. T. zv. z á j m o v é s p o l e č n o s t i záleží v tom, že dvě nebo několik málo společností skládají své zisky a rozdělují je společně dle určitého klíče, zejm. dle velikosti akc. kapitálu.

§ 31. Obchodní a živnostenské komory.

I. Poradná zastupitelstva obchodu a průmyslu vznikají a největšího významu nabývají v dobách, kdy staré kupecké gildy již jsou v úpadku a novověký průmysl tvoří se úplně mimo zhabněné a ži-

*) Na př. dva velké trusty elektrotechnické v Německu A. E. G. (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) a Siemens opatřily vlastními financujícími společnostmi kapitál pro nové podniky elektrárenské i v cizině, a když výnosnost těchto byla zajištěna, umísťovaly jejich podíly na kapitálovém trhu buď doma v Německu, nebo v zemi, kde tyto podniky byly zřízeny, nebo i v některém jiném státě; 84 elektrických akc. společností německých mělo v r. 1912 6 filiálek zahraničních, 40 filiálních a „dceřských“ společností a 180 agentur.